

KLEMENT JUDIT

Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században

A Pesti Hengermalom Társaság története a magyar iparosodás történetével párhuzamosan kezdődött. Minden gazdaságtörténeti kézikönyv megemlékezik arról, hogy a Hengermalom volt az országban az első gőzerőre épült, kereskedelmi¹ malom, és az első részvénytársasági formában megalakult vállalkozás 1838 végén.² Közismertsége abból is fakad, hogy az alapításában részt vett gr. Széchenyi István. Az viszont talán már kevésbé köztudott, hogy a Hengermalom története milyen szorosan összefonódott később egy család történetével. A következőkben ezt a kapcsolatot s az ennek során kibontakozó, egymástól különböző apai és fiúi gazdasági stratégiákat szeretném bemutatni a Hengermalom történetén keresztül.

A 300 000 forint alaptőkével megalapított s 1841-re teljesen felépült Hengermalmot a svájci Holzhammer I. A. cég mellett hat pesti nagykereskedő, két iparos, öt arisztokrata és számos kisértvényes hívta életre.³ A svájci cég hozta a korszak nagy technikai vívmányának számító frauenfeldi hengersizékeket, és többségi tulajdonosként jogában állt meghatározni a kereskedelmi és a műszaki igazgatót. Mivel a frauenfeldi őrlési rendszerű malmok építésének szabadalma Magyarországon és Erdélyben a Hengermalom birtokába került – épp úgy, mint a Lánchidat felépítő társaságnak a dunai hídépítés –, valószínűsíthető, hogy a Holzhammer cég számára további hengermalmok építésének, a hengersizékes őrlési eljárás terjesztésének lehetősége jelentette az igazi üzletet.⁴ A Hengermalom azonban nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket, mivel a svájci cég körülbelül húsz éves működés

¹ A malomtörténeti tipológia megkülönböztet kereskedelmi és vámmalmokat. A vámmalmok működése jellemzően arra szorítkozik, hogy a malomba bevitt gabonát az őrlemény bizonyos része fejében őrölje meg. A kereskedelmi malmok ezzel szemben a maguk vásárolta gabonából eladásra termelnek őrleményeket.

² A Hengermalom történetére nézve lásd: *Emlékirat a Pesti Hengermalom-Társaság fennállásának félszázados évfordulója alkalmából*. Budapest, 1890.; Maier György: *Gróf Széchenyi István és a 100 éves Pesti Hengermalom*. (Malomipari Szakismeretek Gyűjteménye) Budapest, 1942. 1. rész; Sándor Vilmos: *A budapesti nagymalomipar kialakulása (1839–1880)*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* XIII. Budapest, 315–407.

³ A pesti nagykereskedők – Wodianer Rudolf, Malvieux János Keresztély, Kappel Frigyes, Burgmann Károly, Appiano József, Klopfinger – összesen 34 000 frt-nyi részvényt jegyeztek le, a két iparos – Tüköry József és Valero J. A. – 20 000 frt-nyit, és az öt arisztokrata – gr. Széchenyi István, gr. Barkóczy József, Wenckheim, Zichy Jenő, Batthyány Lajos – 31 000 frt-nyit. (Sándor: *A budapesti nagymalomipar*, 322.) A 300 000 pengő forintos alaptőke 200 darab 1000 forintos egész- és 1000 darab 100 forintos tizedrészvényekből állt össze. (G. Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle Magyar Compass* 1908/09.)

⁴ Sándor: *A budapesti nagymalomipar*, 322. A frauenfeldi módszer lényege a száraz őrlés, amely az őrlemények eltarthatóságára és finomságára egyaránt kedvező hatással volt.

után túladott a részvényein.⁵ Tény, hogy 1850-ben teljesen leégett a malom épülete, s mivel a biztosítók nem fedezték a teljes kárértéket, elsőbbségi kötvényeket bocsátottak ki 240 000 forint értékben. Az 1845 óta rendelkezésünkre álló osztalékfizetési adatok szerint 1857-ig igen hullámzó volt az osztalék mértéke (13%–0%), átlagosan 7% körül mozgott, de 1858-tól 1865-ig meredeken emelkedett és magasan maradt, az időszak átlaga 28,5% volt.⁶ (Lásd 1. melléklet) Sándor Vilmos szerint az 1861-es közgyűlésen jelentették be, hogy a Holzhammer cég „135 részvényét egy pesti kereskedőkből álló konzorciumnak adta el. A részvények nagyobb része Fuchs Rudolf pesti nagykereskedő cég kezébe került. A vállalat új vezetőségében Fuchs Rudolf mellett Kochmeister Frigyes kereskedő, Karlovsky Zsigmond és Rosa Lajos is helyet kaptak.”⁷ A vezetés- és tulajdonosváltás azonban hamarabb elkezdődhetett, mivel már az 1857-es közgyűlésen felügyelőnek (*Revisor*) választották Kochmeister Frigyest és Karlovsky Zsigmondot;⁸ a változás ugyanakkor nem érintette a svájci cég által korábban delegált igazgatók személyét, a kereskedelmi igazgató, Josef Dosvaldét és a műszaki igazgató Leonhard Bucharét. Dosvald 1877-ig, Buchar 1872-ig töltötte be posztját.

Ennél a régi-új Hengermalomnál talált alkalmazást egy éppen nagykorúvá érett eperjesi születésű fiatalember, Burchard Konrád, valamikor 1862 után. Saját, 1890-ben írt életrajza szerint belépésekor egy „igen szerény állást” fogadott el a Hengermalomnál, ám hamar felelős beosztásba került, 1869-ben irodafőnökként *per procura* (meghatalmazás alapján) cégjegyzési joggal ruházták fel, 1872-től a neve feltűnik a választmányi ülések részvevői között, 1875-től aligazgató, 1876-tól az igazgatóság tagja, majd Dosvald József kereskedelmi igazgató 1877-es távozását követően vezérigazgatóvá lépett elő.⁹ S hogy a hengermalmi karrier teljes képét megfessük: 1892-ben ő lett a vállalat alelnöke apósa, Fuchs Rudolf helyét átvéve, végül br. Kochmeister Frigyes több évtizedes regnálását követően, 1906-tól haláláig, 1916-ig az elnöki széket foglalta el. Ez a több mint ötven éves hengermalmi szolgálat, Burchard Konrád személye és ambíciói képezik vizsgáldásunk tárgyát.

⁵ A Hengermalom jó másfél évtizeddel megelőzte korát mind részvénytársasági cégformájával, mind az alkalmazott technológiai megoldásokkal. A magyarországi gőzmalmok az 1850-es évtizedtől jelentek meg tömegesen, a részvénytársasági forma pedig az 1860-as évektől válik meghatározóvá. A svájci cég tehát a malomipar budapesti felvirágzása előtt volt jelen Magyarországon. Talán a szabadalom lejártja miatt, talán a malom kedvező és emelkedő piaci értékét kihasználó adtak túl hengermalmi részesedésükön.

⁶ Az osztalék mértéke önmagában természetesen nem elegendő egy vállalkozás nyereségességének megítéléséhez, de a kezdeti időszakra nézve csak ezek az adatok állnak rendelkezésünkre, teljes áttekintés csak e tekintetben adható, s bizonyos mértékben ezek is orientálnak.

⁷ Sándor: *A budapesti nagymalomipar*, 340. A fővárosi cégbíróság és a Hengermalom iratai között nem maradt fenn az 1861-es közgyűlés jegyzőkönyve.

⁸ Budapest Főváros Levéltár (a továbbiakban: BFL) VII. 2 e. Cg. 1195/1.

⁹ Burchard Konrád életrajzát – számos más családi dokumentum és irategyüttes mellett – a család bocsátotta a rendelkezésemre, melyért külön köszönettel tartozom Reuss Konrádnak, Burchard Konrád dédunokájának. A vázolt karrier évszámainak forrásai: Mihók-féle Compassok és BFL VII. 2. e. Cg. 1195/1 és 1195/2. Érdekes, hogy a fiatal vezérigazgató mellé Dosvald elődjét, az ekkor már választmányi, illetve igazgatósági tag Riedle Miksát állították. „[V]állalatunk ekként kipróbált kezekre bízott.” (*Emlékirat*, 25.)

Családi háttér

Burchard Konrád Eperjesen született 1837-ben. Családja történetét (Bot néven) a 12. századra vezetik vissza a genealógiák,¹⁰ Bars (Zsikva – Sikava) és Bihar (Bélavár) vármegyei birtokokról és 1461-ben szerzett nemesi címről számolnak be, melyet 1557-ben I. Ferdinánd Bélaváry György számára megújított. A 16. századtól Bélaváryként szereplő család 1575 után több ágra szakadt.¹¹ A Salzbürgba vándorló, lutheránus ágat I. Jánostól származtatják, aki gyógyszerészetet tanult, és Burchard János néven végül Revalban (Tallin) telepedett le patikusként.¹² A családfák szerint az ő hetedízigleni leszármazottja Burchard Konrád apja, Burchard János Vilmos, akivel a család története újra visszatér Magyarországra. (Lásd 2. melléklet)

János Vilmos lengyel feleségével az oldalán 1825 táján érkezett Eperjesre (Sáros vármegyébe) Lengyelország Porosz Királysághoz csatolt részéből. A feleség, Wiemuth Sarolta a családtörténetek szerint egy lengyel költő húga volt, „igen művelt nő, aki németül, franciául, lengyelül – valószínűleg később magyarul – egyformán tudott, és tanította a gyerekeit is”.¹³ Német tudásáról és műveltségéről hátrahagyott gót betűs naplója is tanúskodik. A férj, Burchard János Vilmos bort termelt, a hulladék anyagokból pedig ecetet gyártott. Családja megélhetését több forrásból biztosította, hiszen a szesz- és ecetgyártás mellett termékeivel feltehetően kereskedett is, és Livohután üveghutát létesített.¹⁴ A család és a vállalkozások történetében mély törést okozott az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc. A két idősebb Burchard fiú, Gyula és Gusztáv részt vett a harcokban, s 1849

¹⁰ Nyomatásban megjelent családtörténetek: Bárczay Gusztáv: *A Burchard-Bélaváry család*. Turul, 12. évf. (1894) 1. sz. 34–38.; *Siebmacher's Wappenbuch. Der Adel von Ungarn*. Nürnberg, 1894. Supplementband. Anhang. Bélaváry v. Szikava és Burchard-Bélaváry címszavak; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Budapest, 1911. Bélaváry (szikavai) és Burchard-Bélaváry címszavak; *Magyarország címeres könyve (Liber armorum Hungariae)* I. Budapest, 1913. Burchard-Bélaváry de Szikava címszó; Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille./Récits de Famille/* Nancy, 1906.; úó: *Chez les Turcs. /Récits de Famille II./* Nancy, 1908.; úó: *Ryba. /Récits de Famille III./* Nancy, 1908. Ezen kívül több visszaemlékezés, napló és családtörténet is van a család birtokában, például Marcsek Jánosné Rajner Paulától vagy Burchard Erzsébettől. (Lásd 2. melléklet) Ezeket a család jóvoltából – Reuss Konrád közvetítésével – ismerhettem meg, amit ezúton is hálásan köszönök.

¹¹ Nem egyértelműek a család lakóhelyére vonatkozó adatok, és az elvándorlás okai is homályosak. „Jánost szintén más hazába kergette rossz sorsa.” (Bárczay: *A Burchard-Bélaváry család*, 35.) Horváth Antalné Joannovits Nóra (Burchard-Bélaváry Gusztáv dédunokája) egy Mészáros Andrásnak adott interjúban arról beszélt, hogy a Bélaváryak Habsburg-pártiságuk miatt voltak kénytelenek elmenekülni az 1575-ös kerélszentpáli csata után, amelyben Bekes Gáspár oldalán álltak Báthory Istvánnal szemben. A hűtlenségű perек elől három irányba menekültek: Morvaországba – az ág a 18. században fiágon kihalt –, Nyitra vármegyébe – az ág 1760-ban kihalt –, és Salzbürgba. (Az interjú a család tulajdonában van.)

¹² Heino Gustavson: *Magyar gyógyszerészdinasztia Tallinban*. In: Észtország a fordulat után. Folia Estonica. Tomus II. Szombathely, 1994. 68–70.

¹³ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezései alapján. 1956, 1983. (A család tulajdonában.) Burchard-Bélaváry Marcel is megemlékezik róla, hogy apja, Burchard Gyula már gyermekkorában megtanult magyarul, latinul, németül, franciául, angolul és lengyelül. (Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille*, 30.)

¹⁴ Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille*, 24. Livohuta/Livóhuta/Livo (Livovská Huta) Sáros vármegyében, Bártfai járásban feküdt. Fényes Elek orosz faluként jellemzi, amelyet „roppant erdőség” vesz körül, s már ő említ üveghutát a településen. (Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára. II. kötet*. Pest, 1851. 35.; Lelkes György [szerk.]: *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Budapest, 1992. 242.)

őszén elhagyták az országot, Törökországba menekültek, majd később Málta érintésével Franciaországba hajóztak át, ahol a család lengyel ismerősei éltek. Az apa, János Vilmos lengyel kapcsolatait felhasználva részt vett a lengyel önkéntesek megszervezésében, majd 1849 nyarán csatlakozott a magyar csapatokhoz, és legkisebb fiával, Konráddal együtt elhagyta Eperjest. Amikor októberben visszatért, elfogták, s december közepéig fogságban tartották. Az üveghutát az oroszok lerombolták. Wiemuth Sarolta naplójában a következő bejegyzés található 1849. december 31-re: „Mióta Vilmos itthon van, múlnak a napok egyike a másikután, gondban, reménnyel, örömmel. A rossz órákat el kell felejteni, csak a jó és szép maradjon emlékünkből. [...] A Te akaratod történjék, csak adj erőt a keserű hely kiűritésére, adj Vilmosnak bizodalmas kedélyt, egészséget és bölcsességes türelmet, fiatalos erőt, hogy 54 éves korára újból előlről kezdhesse a jövő építését. Adj módot, hogy adósságainktól megszabadulhassunk, még ha nekünk nem is marad semmi, de óvj minket a helytelen [...] szítkoktól, szegyéntől. Te, Uram tudod legjobban, hogy nem rajtunk múlt, egy szerencsétlen kezdeményezés az üveg hutában, rossz indulatú, megbízhatatlan emberek, aztán éhínség, háború, 2 x fogda, ami összesen 6 hónapot tett ki és vonta el az üzlettől. Kossuth bankók elértektelenítése, mindez össze játszott tönkre jutásunkban. Hogy jutunk ebből ki anélkül, hogy másoknak bánatot okozzunk. – Magam miatt nem félek, de gyermekeinket félttem, akiket házon kívül kellene elhelyezni, hogy újra valamihez foghassunk. Ez az, ami részemről a legnehezebb, de megtenném, ha javukat szolgálná, és ha az lenne a Te akaratod, Uram!”¹⁵ A Burchard családnak tehát nemcsak a két fiútól kellett elválnia, de még komoly anyagi gondokat is okoztak számukra az 1848–1849-es esztendő. Gyulát és Gusztávot az 1857-es amnesztia után látták viszont. A szülők talpra állásáról nincs semmilyen feljegyzés, további történetük is csak főbb vonalakban ismert. Elhagyva Eperjest egy ideig Egerben laktak, magukhoz vették árván maradt unokájukat, a 28 évesen meghalt Ottilia lányuk fiát, Oláh Gusztávot,¹⁶ majd talán éppen az unoka bécsi orvosi tanulmányai miatt, maguk is Bécsbe költöztek az ekkor már ott élő fiukhoz, Gusztávhoz. Itt is haltak meg, Wiemuth Sarolta 1879-ben, Burchard János Vilmos 1881-ben, Bécsben nyugszanak a matzleinsdorfi evangélikus temetőben.¹⁷

Gyula végleg Franciaországban telepedett le, egy rheimsi pezsgőgyárban helyezkedett el, és 1857-ben feleségül vette a gyártulajdonos lányát, később pedig átvette a gyár vezetését. Bár fia családtörténeti leírása szerint jogot tanult, és a selmebányai bányászakadémia hallgatója volt a szabadságharc kitörésekor,¹⁸ apja szesz- és ecetgyárosi ismereteit bizo-

¹⁵ A gót betűs napló a család tulajdonában van. Az 1849-es évre vonatkozó részeket volt módomban megismerni, de feltehetően több év naplója is fennmaradt. Az idézett bejegyzést az egyik családtag fordításában idézem, módosítás nélkül.

¹⁶ Oláh Gusztáv (1857–1944) orvosdoktor, elmeintézeti igazgató lett. Középiskoláit Egerben, az egyetemet Bécsben végezte, itt szerzett orvosdoktori oklevelet 1881-ben. (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet, Budapest, 1903. 1255–1256.) Rajner Paula visszaemlékezései szerint az árván maradt kisleányt a nagyszülei nevelték, Szinyei viszont a nagybácsit, Burchard Konrádot tünteti fel nevelőjeként. Mivel Burchard Konrád kalendáriumában Oláh Gusztáv neve gyerekként nem, csak mint praktizáló elmeorvos fordul elő rendszeresen, így nehéz feltételezni, hogy ők nevelték volna fel, s az egeri középiskolai évek sem ezt támasztják alá.

¹⁷ Ez olvasható Rajner Paula visszaemlékezésében (1983), és Burchard Gabriella is feljegyezi, hogy 1886-ban Bécsben járva ellátogattak a nagyszülei sírjához. „Azután kimentünk a temetőbe Nagy-apa és Nagymama sírjához imádkozni. Néhány borostyánlevelet szedtem róla Charlotte néni részére.” (A család tulajdonában.)

¹⁸ Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille*, 30. Ezt erősíti meg az Akadémia 1871-ben kiadott emlékkönyve is, amelyben Burchard Gyula az 1848. év hallgatói között rendkívüli hallgatóként

nyára még inkább tudta hasznosítani a rheimsi pezsgógyárban. Magyarországtól távoli lakóhelye nem akadályozta az intenzív rokoni kapcsolatok ápolását. Többször járt Magyarországon 1857 után is, például öccse, Burchard Konrád második fiának, Paul Julius Heinrich keresztelésekor 1873-ban, vagy 1886 nyarán, amikor 18 éves lányával látogatott Budapestre.¹⁹ Konrád öccse kalendáriumának lapjain is gyakran felbukkan „Jules bácsi” neve.²⁰ Felesége korai halála után a szintén fiatalon megözvegyült húga, Burchard Sarolta, özv. Hlaváts Istvánné Franciaországba költözött, s ő segítette Gyula gyermekeinek nevelésében.²¹ A magyarországi gyökerek számontartását jelzi az is, hogy Gyula fia, Marcell, három kötetben megírta a Burchard család történetét, amelyek meg is jelentek a 20. század első évtizedének végén Franciaországban.²²

Gusztáv 1857-es hazatérése után Magyarországon maradt. Unokahúga családtörténete szerint kereskedelmet és közigazdaságtant tanult.²³ Bár azt nem tudni, hol és mikor végezhette tanulmányait, a pályaválasztást igazolja, hogy a Pesti Kereskedelmi Akadémia 1872. évi értesítője mint a könyvvitel tanárát tüntette fel. Majd a következő év értesítője szerint a bécsi Kereskedelmi Akadémiához hívták tanárnak.²⁴ A Burchard szülők életük utolsó éveit fiuk, Gusztáv mellett Bécsben töltötték. 1886-ban, amikor Burchard Gyula Franciaországból hazalátogatott, már Gusztáv is Magyarországon élt, de az elutazó francia vendégeket elkísérte Bécsbe, és megmutatta nekik a várost. Ekkor jegyezte fel róla 18 éves unokahúga, hogy hét évig élt a császárvárosban.²⁵ Magyarországra visszatérve Velencén kis birtokot vásárolt, az 1891-es nemesi oklevél is mint velencei földbirtokost említi.²⁶ Rajner Paula visszaemlékezését idézve: a „gazdálkodás azonban nem neki való volt; birtokát öccse, Konrád vette át, ő meg családjával Budapestre költözött”.²⁷ Burchard Gusztáv első budapesti lakcímét az 1894-es cím- és lakjegyzékben fedezhetjük fel a terézvárosi címek között, majd az 1902–1903-as kötetből kezdve az I. kerületi Avar utcában szerepel lakosként. Budapesten is

szerepel. (A selmeczi m. kir. Bányász- és Erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870. Selmecz, 1871. A bányász- és erdészakadémia hallgatóinak jegyzéke annak megnyitásától kezdve az első század végéig, 3834. sorszám.)

¹⁹ BFL, Evangélikus anyakönyvek XV. 20. A3 1873. szeptember 23. Burchard Gabriella és Burchard Gyula 1886-os utazásáról fennmaradt Gabriella rövid feljegyzése. (A család tulajdonában.)

²⁰ Burchard Konrád évfordulós naptára. (A család tulajdonában.)

²¹ Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille*, 36.

²² Lásd 10. lábjegyzet.

²³ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezései alapján. 1956, 1983. (A család tulajdonában.)

²⁴ „A tanév kezdetén nyilvános pályázat útján Burchard Gusztáv ur a könyvvitel 2ik tanárának és a mintatanoda vezetőjének neveztetett ki.” *A Pesti Kereskedelmi Akadémia értesítője az 1872. tanév végén.* „Burchard Gusztáv ur, a ki a könyvitelt adta elő, a bécsi kereskedelmi akadémiához tanárnak meghivatván, önként lépett ki a tanári testületből.” *A Pesti Kereskedelmi Akadémia értesítője az 1873. tanév végén.*

²⁵ Burchard Gabriella feljegyzése az 1886. június 4. és július 26. közötti magyarországi utazásukról. (A család tulajdonában.)

²⁶ Gerő József (szerk.): *Királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címek jegyzéke.* Budapest, 1940.

²⁷ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése alapján. 1983. (A család tulajdonában.) Bellussi Baross Károly 1893-as kiadású gazdacím-tárában még Burchard Gusztáv szerepel egy 103 kat. hold területű velencei birtok tulajdonosaként. (bellusi Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai.* Budapest, 1893.) Az 1897-ben megjelent gazdacím-tárban viszont már csak az öccse neve található meg: a kötet egy 277 kat. holdas velencei birtok tulajdonosaként tünteti fel Burchard-Bélaváry Konrádot. (A M. Kor. Országainak mezőgazdasági statisztikája. II. kötet *Gazdacím-tár.* Budapest, 1897.)

halt meg, egy villamos halálra gázolta 1903-ban. Családtagjai róla szólva mindig megemlékeznek művészi hajlamáról: festéssel és szépirodalommal is foglalkozott.²⁸ István fia és Alice nevű unokája szintén festő lett. Érdekes, hogy bár jóval közelebb élt öccséhez, Burchard Konrádhoz, mint Rheimsben élő testvérük, a fennmaradt kalendáriumban mégis ritkán tűnik fel a neve, és Konrád gyerekeinek keresztszülei között sem szerepel.

A legfiatalabb Burchard fiú, Konrád 12 éves volt a családja történetén nagyot fordító szabadságharc idején. Saját, 1890-ben írt életrajza szerint „elvégezte az eperjesi kollégiumot, és miután hajlamai a kereskedelmi pályára vonzották, 1854-ben külföldre ment, hogy a gyakorlati téren szerezzen tapasztalatokat. Berlinben a kereskedelmi akadémiát hallgatta; innen Danzigba [Gdańsk] ment, hol egyik legkiválóbb gabonakereskedő- és hajóvállalkozási cégnél volt hosszabb ideig; azután beutazta Német- és Franciaországot, tanulmányozván a kereskedelmi és ipari viszonyokat.”²⁹ Ha valóban 1854-ben ment külföldre, 17 évesen, akkor még nem végezhetette el a kollégiumot, bár az sem zárható ki, hogy oda járt. A kollégium támogatói között 1852-ben és 1855-ben nem lelhető fel a Burchard név,³⁰ ami természetesen a család megrendült anyagi viszonyaiból is következhet, s továbbra sem zárja ki, hogy Konrád a Kollégium hallgatója volt. A kereskedelmi pálya iránti vonzódás lehetett apai intenció is, de akár egyéni választás, akár apai ráhatás eredménye volt, mindenképpen a családi tradíció folytatását jelentette. Kereskedelmi tanulmányokat ez idő tájt Magyarországon nem lehetett folytatni, a Pesti Kereskedelmi Akadémia majd csak 1857-ben nyitotta meg kapuit. A külföldi tanulmányokat tehát ez is indokolhatta, a tanulmányokat követő külföldi gyakornokoskodás pedig – a céhlegények vándorlását idézve – nem volt ritkaság a korban, bár érdekes lenne tudni, miért épp az említett danzingi cégnél állt munkába, hogyan választotta a gabonakereskedést és hajózást. 1862-es hazatérése után Burchard Konrád Pesten telepedett le, s első (és utolsó) munkahelyeként a Pesti Hengermalom Társaságot választotta. Távol a családjától, egy idegen városban önálló karrier fölépítésébe kezdett. Családjától az iparos-kereskedői tradíció és evangélikus hitét kapta örökül, s mint látni fogjuk, mindkettő becses útravalónak bizonyult.

Burchard Konrád 31 évesen alapított családot. 1868-ban, amikor irodafőnökként dolgozott a Hengermalomban, feleségül vette Fuchs Augustát, Fuchs Rudolf, a Hengermalom egyik főrésztulajdonosának 22 éves lányát. Felesége családja gazdag és befolyásos pesti famíliának számított.

Fuchs Rudolf egyike volt a Holzhammer céget a Hengermalomból kivásárló pesti kereskedőknek. Apja, Fuchs Keresztély Lócséről származott cipszer (szepességi szász) lutheránus családból, és dohánygyártással, dohánykereskedéssel foglalkozott. A 19. század elején még testületen kívüli kiskereskedőként működött, majd 1832-től nagykereskedői jogosítványt nyert és később gyári privilégiumot is kapott a dohánygyártó üzemére. Nyáron dohányt őrlött, télen pedig lisztet, ami ellen a molnárcéh tiltakozott, s a pesti tanács eltiltotta Fuchst a bérőrléstől. Pénzét városi ingatlanokba és városi haszonbérletbe fektette. Nem vett részt a városigazgatásban, s nem lett választott polgár sem. Üzemét és nagykereskedését fiai, Rudolf és Gusztáv folytatták a Polgári Kereskedő Társaság tagjaiként. Amikor 1850-ben bevezették a dohánymonopóliumot, a dohánygyártó üzemet eladták a Fuchs testvérek a kincstárnak, de a kereskedelmi profilt megtartották. Gusztáv az 1850-es években

²⁸ Burchard-Bélaváry, Marcel: *Notre Famille*, 36.; Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezései. 1956, 1983. (A család tulajdonában.)

²⁹ Az életrajz egyes szám harmadik személyben íródott, feltehetően felkérésre írta Burchard Konrád. (A család tulajdonában.)

³⁰ Az *Eperjesi Evang. Ker. Collégium értesítője* 1855. Hallgatói névsort nem tartalmaz az értesítő.

termény- és borkereskedéssel foglalkozott, Rudolf pedig a közéleti szereplés felé fordult, a pesti kereskedelmi és iparkamara elnöke lett, s váltótörvényszéki ülnökként működött. Az állami megváltásból eredő tőkéjüket ipari vállalkozásokba és a hiteléletbe fektették, ebből származtak a vállalatok és bankok vezetésében elfoglalt pozícióik. Rudolf a Magyar Általános Hitelbank alelnöke volt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank felügyelő bizottságának tagja volt, a Lipótvárosi Takarékpénztár, a Hotel Rt., a Pesti Hengermalom Társaság és az Alföldi Vasút igazgatóságának tagjaként tisztelték; Gusztáv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank cenzora (hitelbíró), a Hengermalom, a Nyugati Vasút és a Pécsi Brikettgyár vezetőségének tagja volt. Budapest virilis listáin is vissza-visszatér a Fuchs testvérek neve.³¹ Fuchs Rudolf élete végéig elsősorban értékpapírokban tartotta vagyonát, hirtelen halála után³² az 1893-ban felvett osztályegyezség szerint cselekvő állapotú vagyonának (1 458 559 forint) több mint 80%-a (1 208 140 forint) értékpapírokban feküdt: ipari és hitelintézeti részvényekben, vasúti és állami kötvényekben. Egy pesti ház és egy budai nyaraló képezte csupán az ingatlan tulajdont 172 419 forint értékben.³³

A lipótvárosi ház már 1868-ban, Augusztia lánya esküvőjekor is Fuchs Rudolf birtokában volt.³⁴ Miért adta hát egy gazdag pesti kereskedő a lányát egy általa alig négy éve ismert, számottevő vagyonnal biztosan nem rendelkező magánalkalmazott főtisztviselőhöz? Fuchs Rudolfnak négy lánya volt. (Lásd 3. melléklet) Henriette (Jette) nevű lányát már 1861-ben kiházásította, egy 33 éves gyermekorvoshoz, dr. Koller Gyulához adta.³⁵ Caroline igen későn, 27 évesen kelt el 1871-ben, az ő férje – a vele egykorú – Glatz Henrik kereskedő lett.³⁶ A legfiatalabb lány, Melanie is orvosfeleség lett, legfeljebb 20 éves lehetett, amikor hozzáment dr. Schulek Vilmos, 34 évesnél nem idősebb szemorvoshoz 1877 táján.³⁷ A Schulek családról az is tudható, hogy felvidéki, szepességi szász gyökerekkel bír, és a 17. század elejéig visszavezetett család valamennyi tagja evangélikus vallású volt. Schulek Vil-

³¹ Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Budapest, 1989. 107–109.; Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, 1979. 48., 60., 80., 96.

³² Fuchs Rudolf 1892. november 22-én, a halotti anyakönyv szerint szívhűdésben hunyt el a saját tulajdonát képező, V. ker. Korona u. 26. alatti házban. BFL, Evangélikus anyakönyvek XV. 20. A6. Az osztályegyezség szövege szerint végrendeletet sem hagyott maga után.

³³ A Görgei István közjegyző által felvett, 12/1893. ügyiratszámú osztályegyezséget a családtól fénymásolatban megkaptam.

³⁴ BFL, Evangélikus anyakönyvek XV. 20. A7

³⁵ dr. Koller Gyula (1828–1912) a bécsi egyetemen szerzett orvos-sebészdoktori oklevelet 1856-ban. Szinnyei feljegyzi még róla: „jelenleg gyermekgyógyintézet tulajdonosa Budapesten és a kir. m. könyvkiadó-társulat első titkára”. (Szinnyei: *Magyar írók*, VI. kötet, 1899. 762–763.)

³⁶ Glatz Henrik (1841/1844–1905) nagyapja evangélikus prédikátor volt Pozsonyban, apja pedig a *Pester Lloyd* újságírója. Bankhivatali pályakezdés után (könyvelő, tisztviselő) önállósult mint pénzváltó és tőzsdeügynök. (Kempelen Béla: *Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok*. Budapest, 1940. 62–63., valamint Kövér György szíves közlése alapján.)

³⁷ Schulek Vilmos és Fuchs Melánia/Melanie házasságkötésének időpontja nem ismert, de első gyermekük, Alfréd 1878 májusában született, a házasságkötésre tehát legkésőbb 1877-ben kerülhetett sor. Dr. Schulek Vilmos (1843–1905) orvos-sebészdoktor, szemész és szülömmester, egyetemi tanár, a MTA rendes tagja volt. Bécsben szerzett orvosi oklevelet 1868-ban, több évig külföldön dolgozott, majd 1872-ben Kolozsváron a szemészet tanára, majd az egyetem rektora lett. 1874-ben a budapesti egyetem elméleti és gyakorlati szemészet rendes tanárává és a szemészeti klinika igazgatójává nevezték ki. 1889-ben választották az Akadémia levelező tagjai közé, 1902-ben pedig a rendes tagok sorába. (Szinnyei: *Magyar írók*, XII. kötet, 1908. 633–634.)

mos két nagybátyja (Jenő és Lipót) az 1848–1849-es szabadságharcban esett el.³⁸ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy maga Fuchs Rudolf is evangélikus vallású volt, s a pesti evangélikus egyházközség presbitereként tisztelték, sőt Rajner Paula visszaemlékezése szerint „barátja és munkatársa volt Székács József püspöknek”. Ide kívánczik Rajner Paulától egy másik idézet is: „Sok olyan név van gyermekkori emlékeim között, mint rokon, akikkel a rokonságot kimutatni nem tudom. Az evangélikus vallás, a műveltségi szint, gondolkodásmód, életmód a vérszerinti kapcsolatnál erősebben köt össze. Sokszor közeli rokonság is elsatnyul, ha nincs lelki harmónia.”³⁹ Burchard Konrád tehát családjá felvidéki gyökerei, otthonról (és iskoláiból) hozott műveltsége és evangélikus vallása alapján illik bele a Fuchs vejek sorából. A Schulek és Burchard családok 1848–1849-es részvétele is a közös jegyekhez tartozhat, hiszen a dédunoka szerint Fuchs Rudolf „magyar érzelmű, kétynyelvű ember volt, mint általában a szepesiek”. Burchard Konrád 1890-es életrajzában hivatali felemelkedését „vasszorgalmának, szakképzettségének és körültekintő ügyességének” tulajdonította. Polgári értékrendről árulkodó szavak ezek, s minden bizonnyal ez az értékrend is hozzájárulhatott a Fuchs családba való beházasodásához.

Személyes ambíciók és a karrier

Burchard Konrád karrierje szorosan összefonódott a malomiparral és a Hengermalommal, s mondhatni, töretlenül haladt felfelé. Hengermalmi belépése után néhány évvel már a Társaság főtisztviselői közé tartozott, 1876-tól tagja volt a vállalat stratégiai vezető testületének (igazgatóság), 1877-től pedig első számú operatív vezetővé (vezérigazgató) lépett elő. A „vasszorgalom és szakképzettség” mellett feltehetően Fuchs Rudolf is ott állt e karrier mögött. Az ifjú Burchard hivatali felemelkedését hathatósan támogathatta apósa, aki 1867-től folyamatosan tagja volt a Hengermalom stratégiai irányítását ellátó választmányának, amit 1876 után igazgatóságnak hívtak, és 1890-től a Társaság alelnöke volt. Hirtelen jött halála után veje az ő alelnöki székét foglalhatta el. A Hengermalom ranglétrájának utolsó fokát, az elnöki pozíciót Burchard Konrád 1906-ban érte el, s meg is tartotta azt haláláig. Míg pozíciói egyre emelkedtek, társasági részvényhányada is megnövekedett. (Lásd 4. melléklet.)

Malomipari szerepvállalása nem ért véget a Hengermalommal. Számos szakcikkét hivatkozzák a lexikonok.⁴⁰ Nemzetközi és hazai malomipari szakkonferenciákon (1873. Bécs, 1878. Párizs, 1879. Székesfehérvár, 1882. Trieszt, 1885. országos kiállítás) vett részt, nem egyszer a „jury” tagjaként vagy szervezőként. Ő mutatta be a magyar malomipar millenniumi szereplését Matlekovics Sándor reprezentatív kiadványában.⁴¹ Az ágazat érdekképviselőjeként az 1870-es évektől vállalt részt. Az ő kezdeményezésére alakult meg 1879-ben az általános iparegyleten belül a malomipari szakosztály, melynek több mint hat évig volt elnöke. 1881 óta tagja volt a budapesti kereskedelmi és iparkamarának, majd a szakosztályból kinövő önálló Országos Malomegyesület is első elnökének választotta.⁴² Bár az

³⁸ Schulek Tibor: *Tükörcsodások a Schulek-család múltjából*. I. In: Új Magyar Museum. III. kötet, II. füzet, Kassa, 1943. 3–11. Schulek Vilmos testvére egyébként Schulek Frigyes (1841–1919) műépítész, műegyetemi tanár, a Mátyás-templom és a visegrádi Salamon torony restaurátora, a Halászbástya tervezője.

³⁹ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése. 1983. (A család tulajdonában.)

⁴⁰ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. IV. kötet, Budapest, 1942. 271–272.

⁴¹ Matlekovics Sándor: *Az ezredéves kiállítás eredménye*. 8. Budapest, 1898.

⁴² Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből. (A család tulajdonában.); Gelléri Mór: *A magyar ipar úttörői. Élet- és jellemrajzok*. Budapest, 1887. 3–7.

Egyesület később felbomlott, évek múlva is büszkén írt róla: „...annak idején sikerült nekem az ország összes malmait egy egyesületbe csoportosítani, ezáltal jelentékeny előnyöket biztosítani a malomipar részére, ennek üzletét szolid alapokra fektetni, – (sajnos az utódok versengésükkel az elnöki tisztségért a számottevő országos egyesületet szétdarabolták)...”⁴³

Burchard Konrád személyes ambíciói elsősorban pozícióinak mozaikjaiból rajzolódnak ki. E mozaikok rendezgetése során tűnik szembe igazán, hogy a hengeralmi felemelkedést és a mind meghatározóbb malomipari szerepet számos olyan gazdasági pozíció is kiegészítette, amely malomipari kapcsolatokkal bírt. Mintha a pozíciók többsége a malomipar körül sűrűsödne. Bár közvetlen ok-okozati kapcsolatot a pozíció pusztá léte nem indukál, figyelemre méltó a tisztségek itt következő sora. Az ipari érdekképviselő századforduló után megnyílt új fóruma, a Gyáriparosok Országos Szövetsége a malomipar képviselőjének is terepe lett. Burchard Konrád pedig a GyOSz ügyvivő igazgatóságának tagja volt. A gőzmalmok a gyakori tűzkárok miatt a biztosítók állandó ügyfelei közé tartoztak. Burchard Konrád az Első Magyar Általános Biztosító Társaság felügyelő bizottságának volt tagja. A nyersanyag beszerzése és az őrlmények exportálása okán a kereskedelmi malmok közlekedési vállalatokkal is kapcsolatban álltak. Burchard Konrád előbb igazgatósági tagja, majd alelnöke lett az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt.-nek. A gőzmalmok szénszükséglete a malmok villamosításáig fennállt. Burchard Konrád igazgatósági tag volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-ben. A Burchard-féle gazdasági pozíciók sora tovább folytatható jó néhány a malomipartól távolabb eső szereppel is. Elnöke volt a Hotel Royal Rt.-nek, a Kereskedelmi Épület Rt.-nek, alelnöke az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, igazgatósági tagja a Siófok Balatonfürdő Rt.-nek, a Budapesti Lovasegylet Rt.-nek vagy a Magyar Vígyszínház Rt.-nek. S e lista minden bizonnyal még nem is teljes.⁴⁴

Burchard Konrád gazdasági szerepeinek hosszú sorát saját növekvő malomipari és gazdasági tekintélye mellett két további s talán egymással is összefüggő tényező magyarázhatja, persze közvetlen kapcsolatot itt sem lehet kimutatni. Az egyik újra Fuchs Rudolf, a gazdag kereskedő após szerepe. Fuchs Rudolf hagyatékában a hengeralmi részvények mellett többek között Kereskedelmi Épület Rt. részvények, Hotel Rt. részvények és Első Magyar Általános Biztosító részvények is voltak. Ez utóbbi két vállalatnál Fuchs Rudolf maga is igazgató volt. A másik tényező Burchard Konrád 1885-ös főrendiházi kinevezése, amely tagadhatatlanul sokat emelt az ekkor 48 éves igazgató társadalmi megítélésén. A királyi élethosszig szóló kinevezésével elnyert rang feltehetően nem volt független attól a társadalmi pozíciótól, amit Burchard Konrád apósa betöltött, s talán egyszerre szólt neki és vejének, a malomipar szaktekintélyének.⁴⁵ A főrendiházi tagsággal Burchard Konrád gazdaságpolitikai szerepre is szert tett. Tagja lett a kereskedelmi minisztérium tarifa-bizottságának és vámügyi tanácsának – melynek munkája újra csak összefüggött a malomiparra vonatkozó szabályozásokkal –, később pedig az országgyűlés pénzügyi bizottságának és igazoló bizottságának.⁴⁶ Közéleti szerepeinek sorát szaporította, hogy tizenkét éven át ő volt Brazília budapesti főkonzula, s egy ideig a fővárosi képviselő testületnek is tagja lett

⁴³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Z 40. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, projektumok, 52. cs. 957. t. Burchard Konrád levele Lánzy Leóhoz a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökéhez, 1909. október 22.

⁴⁴ A lista összeállítása során a *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* köteteit, valamint a Mihók-féle *Compassok* köteteit használtam.

⁴⁵ Saját 1890-es életrajzában az 1885-ös országos kiállítás sikerével magyarázza főrendiházi kinevezését.

⁴⁶ Lásd a *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* köteteit.

mint virilista.⁴⁷ Nevét filantróp és tudományos egyesületekben is megtalálhatjuk, bár ezekről még kevésbé létezik teljes lista. Gelléri a Nemzeti Tornaegylet alapítójaként, a Magánhivatalnokok Egyletének elnökeként és az V. kerületi 2. sz. iskolaszék másodelnökeként emlékezik meg róla, a *Turulban* a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alapítói között szerepel, temetésén pedig magas rangú vezetői révén képviseltette magát a Magyar Vörös-Kereszt Egyesület is, ami Burchard Konrád egyesületbeli szerepére utal. Végül saját életrajzában és évfordulós naptárában ő maga hangsúlyozza, hogy a „pesti ágostai egyház presbytere” és „A magyar földrajzi társaság alapító tagja.”⁴⁸

Társadalmi presztízsét elsősorban főrendiházi tagsága alapozta meg. Külföldi és hazai kitüntetései, köztük a Ferenc József-rend lovagja cím, majd az 1891-ben elnyert nemesi rang csak tovább erősítették pozícióit. A nemesi címmel együtt ő és Gusztáv testvére jogot kaptak arra is, hogy visszavegyék régi családi nevüket, és ezentúl a Burchard-Bélaváry családnevet használják.⁴⁹

Burchard alakjának megítéléséről szóljanak saját szavai: „Burchard a becsületes munka képviselője. Mai nagy tekintélyét és előkelő állásának alapját munkásság és tevékenység vetette meg, mely éveken át nemcsak hazánk legelső iparága fejlesztésének, hanem a közügyeknek és polgártársai jólétének volt szentelve. Önzetlen és buzgó működése a legszelebb körökben elismerésre és méltánylásra talált.”⁵⁰ Talán még ennél is érzékletesebben árulkodik önmagáról Burchard Konrád egy levélrészletben, amikor egy részvényátvétel kapcsán a neki felajánlott Első Budapesti Gőzmalom Rt. igazgatósági pozíciót így utasítja el 1909-ben: „...a legrégebb és egyik legtekintélyesebb malomvállalatnak töltöm be elnöki tiszteletét, azt hiszem, nem érhet félre senki sem, hogy nem kívánok a malomiparban másodrangú szerepet játszani.”⁵¹

Burchard Konrád karrierje igen nagy ívet futott be a gyakornokságtól a főrendiházi tagságig, de „self-made man”-nek korántsem nevezhető a szó klasszikus értelmében. Otthonról hozott ipari-kereskedői gyökerei, műveltsége és neveltetése jó alapot jelentettek pesti életéhez. Apósa pedig láthatóan valódi mintát – és segítséget – adott számára, hiszen életútja számos ponton követte Fuchs Rudolfét. A hengeralmi felemelkedéshez nyújtott támogatás, a hasonló igazgatósági pozíciók, a közéleti szerepek felé való nyitottság és a presbiteri feladatkör mind erről tanúskodnak. Így jutott el addig a pontig, amikor a malomiparban már nem érte be a „másodrangú” szereppel.

Az apai gazdasági és társadalmi stratégia

A Pesti Hengeralmom Társaságot az alapítók köre, majd a vezetést az 1860-as évektől meghatározó kereskedői kör alapján klasszikus részvénytársaságnak tekinthetjük. Nincs nyoma sem egy család, sem egy vállalat vagy bank többségi részvénytulajdonának. Előfordulnak ugyan az igazgatóságon belül rokoni kapcsolatok: Fuchs Rudolf és Fuchs Gusztáv

⁴⁷ Gulyás: *Magyar írók*, 272.; Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből.

⁴⁸ Gelléri: *A magyar ipar úttörői*, 7.; *Turul*, 3. évf. 1899. 146.; *Pesti Hírlap*, 1916. július 5. 13. oldal; Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből. Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) Első oldal.

⁴⁹ Gerő: *Királyi könyvek*, 605 sz. eln./1891. nemesi oklevél (A család tulajdonában.) A Ferenc József-rend lovagja címet 1882. december 22-én kapta. (Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) Második oldal.

⁵⁰ Burchard Konrád önéletrajza 1890-ből. (A család tulajdonában.)

⁵¹ MOL, Z 40. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, projektumok, 52. cs. 957. t. Burchard Konrád levele Lánycz Leóhoz, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökéhez, 1909. október 22.

testvérek, Fuchs Rudolf és Burchard Konrád após–vej rokonságban állnak, családi dominanciáról ennek ellenére nem beszélhetünk. Burchard Konrád több mint ötven esztendő hengeralmi működése során, valamikor az 1880-as évek végétől ez a kép megváltozik. Mind a részvényesek között, mind a Társaság vezetőségében idővel egyre több tagját fedezhetjük fel a Burchard–Fuchs famíliának.

Burchard Konrádnak és Fuchs Augusztának öt gyermeke született, közülük négy élte meg a felnőtt kort: Dóra, Rezső, Pál és Andor. A szülők nagy súlyt fektettek a gyerekek iskoláztatására – még a fiatalon férjhez ment Dóra is járt felső leányiskolába –, és támogatták külföldi tanulmányait is. Pál Bécsben, Andor Berlinben tanult egy ideig, Rezső pedig londoni tanulmányútra ment az egyetemet követően.⁵² A fiúk iskoláztatása egyöntetűen közhivatalok felé vezető pályákat mutat, Rezső és Andor jogot tanul, Pál katonai akadémiát végzett, ennek ellenére – Pál kivételével⁵³ – később feltűnnek a Hengermalom vezetésében is.

Az első Burchard családtag a Hengermalomban azonban nem a fiúk közül került ki, hanem egy vej személyében jelent meg. Romantikusan azt is mondhatnánk: megismételte magát a történelem, ugyanis Burchard Dóra 1887-ben feleségül ment Rajner Kálmánhoz, a Hengermalom főtisztviselőjéhez.⁵⁴ Ahogy 1868-ban elvehette az akkor 31 éves Burchard Konrád a gazdag pesti kereskedő, Fuchs Rudolf lányát, most hasonló társadalmi különbséget áthidalva adta hozzá a főrendiházi tag Burchard Konrád elsőszülött gyermekét a 32 éves, Pesten született, de eperjesi származású és evangélikus vallású irodafőnökhöz. Lánya visszaemlékezése szerint Rajner Kálmán 18 évesen lépett a Hengermalom hivatalnoki karába, amit megerősít az is, hogy a Pesti Kereskedelmi Akadémiát 1872-ben fejezte be. Éppen abban az évben, amikor Burchard Gusztáv a könyvvitelt, a „legfőbb stúdiumot”⁵⁵ tanította az iskolában. Fuchs Rudolf pedig haláláig hosszú éveken át – ekkor is – az iskola vezető bizottságának a tagja volt.⁵⁶ Kereskedelmi akadémiai tanulmányai ugyanakkor – személyes ismeretség nélkül is – jó ajánlólevelet jelentettek a korabeli vállalatok számára.⁵⁷ Rajner Paula visszaemlékezése szerint szerény szülői támogatás állt Rajner Kálmán mögött, apja fiatalon meghalt, édesanyja kis vegyeskereskedésből tartotta fenn a családot. Születési anyakönyve szerint édesapja, Joh. Georg Reiner kereskedő volt, s a két feltűnte-

⁵² Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése. 1983. (A család tulajdonában.)

⁵³ Pál katonai akadémiát végzett, s egy diplomata vizsga után követségi titkár lett. Ő kizárólag állami szolgálatához kötődött, a Hengermalomban semmilyen pozíciót nem töltött be, még részvényes sem volt, és más vállalati érdekeltsége sem ismert előttem. Államhivatali karrierjének bizonyára jót tett őgróf felesége, pénztárcájának ugyanakkor sokat árthatott az 1910-es évek elején lezajlott válása és talán saját életvitel is. Mind az anyai, mind az apai örökség felosztásakor Pál örökrésze-ről szólva a jegyzőkönyvek lakonikus egyszerűséggel csak annyit jegyeznek meg, hogy Pál azt már az elhunyt életében megkapta kisebb nagyobb részletekben, sőt még többet is. Pál lehetett a család fekete báránya.

⁵⁴ 1883-tól szerepelt Rajner Kálmán a vállalat irodafőnökeként, 1884-től már cégvezetőjeként is. (Mihók-féle *Compassok* vonatkozó kötetei)

⁵⁵ Krausz Simon így vallott akadémista éveiről: „Nagyon szerettem az iskolát, mert tananyagunk módot adott arra, hogy kissé lássuk a való életet. Legfőbb stúdiumom volt és maradt: a könyvvitel. Könyvelési alapismereteim tanítottak meg – belőlük olvasni. A könyvek alapján lehet csak megítélni az üzlet jóságát, életrealitását vagy ennek ellenkezőjét.” Krausz Simon: *A pénzember. Egy magyar bankár élettörténete*. Budapest, 1991. 14.

⁵⁶ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése. 1983. (A család tulajdonában.); *A Pesti Kereskedelmi Akadémia értesítője az 1872. tanév végén.*; *Tiszti Cím- és Névtár* kötetei.

⁵⁷ Vö. Krausz: *A pénzember*, 17–18.

tett keresztelési tanú is „kereskedő” foglalkozás megjelöléssel szerepelt,⁵⁸ vagyis a családi kereskedői tradíció egyértelműen kimutatható. Rajner közel tíz éves szolgálat után, de még mindig csak 28 évesen lett a Társaság irodafőnöke, egy év múlva pedig cégvezetője is. 1890-től helyettes igazgatóként működött vezérigazgató apósa mellett, majd amikor 1892-ben, Fuchs Rudolf halála után Burchard Konrád alelnök lett, Rajner Kálmán elfoglalta a vezérigazgatói pozíciót, és 1893-ban a közgyűlés beválasztotta az igazgatóság tagjai közé is.⁵⁹ Burchard Konrád ekkoriban költözött ki családjával a Hengermalom épületéből, ahol közel húsz éven át éltek, s a lakásba természetesen lánya és az ifjú igazgató költözött.⁶⁰

Az 1890-es évek közepétől a Hengermalom éves közgyűlései előtti részvényletelekről fennmaradt listák alapján egyre nagyobb számban jelentek meg a részvényesek között a Burchard és a Fuchs család tagjai. (Lásd 4. melléklet.) Fuchs Rudolf hagyatéka 68 db Hengermalom részvényt tartalmazott, s a Glatz, Koller és Schulek részvénytulajdonok mögött ezt az örökséget fedezhetjük fel. A Burchard Konrád és Rajner Kálmán által közgyűléseken képviselt mennyiség azonban jóval nagyobb annál, mint ez az öröksz, vagyis ők vásárolták (is) részvényeiket, s láthatóan legalább 150 részvény felett tartósan rendelkeztek. A száz feletti részvénytámmal a közgyűlések legnagyobb részvényesei voltak, csak gr. Széchenyi Béla tartott velük a maga 130 részvényével. 150 részvélynél egyébként nem volt érdemes többet letenni a közgyűlés előtt, mert az 1895. évi rendkívüli közgyűlés alapszabály-módosítása óta egy részvényes legfeljebb 50 szavazattal rendelkezhetett a közgyűlésen, ez pedig 150 részvényt takart, mivel 3 részvény ért 1 szavazatot. 1897-től Burchard Rezső is nagyobb mennyiségű, 132, majd 150 db hengermalom részvénnel tűnik fel a közgyűléseken. Burchard Konrád alelnök és Rajner Kálmán igazgató tehát a Burchard család közgyűlési többsége mellett irányíthatta a vállalatot.⁶¹

Ám 1906 után Rajner Kálmán hirtelen eltűnt. Az igazgatósági ülések jegyzőkönyvéből csupán annyi derül ki, hogy az elnök úr – vagyis az apósa – számára nemkívánatossá vált a személye, ezért nem tud megjelenni az üléseken, így viszont azok intézkedéseire sem vállal felelősséget, tehát lemond posztjáról. A cég iratai nem árulnak el többet.⁶² Burchard Konrád szűkszávú kalendáriuma azonban igen. Az 1906. március 27-i bejegyzésből kiderül, hogy Rajner Kálmán rossz üzletvezetése miatt a malmot jelentős veszteség érte, s ezért

⁵⁸ Marcsek Jánosné Rajner Paula visszaemlékezése. 1983. (A család tulajdonában.) Ő is megjegyzi, hogy apai felmenőiről keveset tud. Édesanyjának családjáról, a Burchardokról ellenben annál többet. BFL, Evangélikus anyakönyvek XV. 20. A2 Születési anyakönyvek 1855. április 21.

⁵⁹ BFL, VII. 2. e. Cg. 1195/1.

⁶⁰ A *Budapesti Cím- és Lakjegyzék* kötetei szerint valamikor 1892 és 1894 között, feltehetően az alelnöki kinevezés után költözött át Burchard Konrád a Hengermalom épületéből az Andrássy út 81. alá, majd rövidesen az Andrássy út 122-be. 1906-ban már az V. ker. Sas u. 30/a alatt lakott, majd 1907-től 1913-ig a Sas u. 16-ban. 1913-ban költözött át Budára, I. ker. Várkert rkp. 17. szám alá.

⁶¹ BFL, VII. 2. e. Cg. 1195/1.

⁶² „Megkaptam f. hó 6-ára egybehívott igazgatósági ülésre szóló meghívót. – Minthogy a fennforgó viszonyok között egyrészt el akarom lehetőleg kerülni, hogy a legnagyobb sajnálatomra az igen tisztelt Elnök úr és csekélységem közt létező személyes konfliktus az igazgatósági üléseken történő megjelenésem által még jobban kiélesedjék, és minthogy másrészt a már eddig is az én hozzájárulásom nélkül hozott és ugyanígy hozandó további igazgatósági határozatokért felelősséget vállalni hajlandó nem vagyok, az igen tisztelt Társaságnál viselt igazgatósági tagságról tisztelettel lemondok.” Rajner Kálmán levele az igazgatósághoz 1906. szeptember 5-én. BFL, VII. 2. e. Cg. 1195/1.

a Magyar Általános Hitelbank 50%-ra akarta lebélyegezni a Hengermalom részvényeket.⁶³ A stabilnak mondható 1890-es évtized után az 1900-ast igen változó eredményekkel kezdte a Hengermalom. (Lásd 1. melléklet.) Az 1898. üzletét 53 564 frt, az 1899. évet 150 132 frt veszteséggel zárta a Társaság, majd két nyereséges és 4–5%-os osztalékot eredményező év után az 1902-es üzletét újra 115 928 K veszteséggel ért véget.⁶⁴ A 1903-as és 1904-es 4%-os osztalékot fizető üzletét után következett a Burchard Konrád által Rajner Kálmán rossz üzletvezetésének tulajdonított újabb veszteséget hozó 1905-ös és 1906-os év.⁶⁵ A Hitelbank, amely nem rendelkezett számottevő részvénytulajdonnal a Hengermalomban, hiszen erre sem részvényletétel, sem igazgatósági tagság nem utal, s valószínűleg csupán számlavezetője volt, emiatt javasolhatta az alaptőke csökkentését. A Hengermalom igazgatósága azonban Burchard alelnök javaslatára elutasította a Hitelbank lebélyegzési javaslatát, és inkább bankot váltott. A Magyar Kereskedelmi Rt.-vel⁶⁶ léptek egyezsége, amely első lépésként beírta egy igazgató delegálásával. A március 31-i közgyűlésen be is választották az igazgatóságba malomszegi Elek Pált, a Kereskedelmi Rt. vezérigazgatóját.⁶⁷ Burchard Konrád kalendáriumi bejegyzéséből úgy tűnik, ekkor még nem volt egyértelműen szó Rajner Kálmán távozásáról. „Kezdeményezésemre az igazgatóság úgy határozott, hogy egyelőre a részvények lebélyegzése nélkül folytatja az üzletét, és megállapodott a Kereskedelmi Rt-vel, hogy egyik igazgatója bekerül a Hengermalom igazgatóságába. Hogy ennek révén Kálmánt továbbra is megtarthatnám a pozíciójában, sajnos igen kérdéses. A Hitelbank a bankkapcsolatunk megváltoztatása miatt kicsinyes módon azonnal felmondta Kálmánnak az igen megterhelt Layout-ját (kb. hiteltartozását) és ugyan a Magyar Kereskedelmi Rt. átvette azt, de csak az én jótállásom mellett, amint azt fentebb írtam.”⁶⁸

⁶³ „Durch Kálmán seine unglückliche Geschäftsführung hat die Mühle das halbe Action Capital verloren. Die Creditbank wollte gleich unsere Actien auf 50% abstempeln oder liquidieren.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. März, 1906, den 27 t. (A család tulajdonában.)

⁶⁴ BFL, VII. 2. e. Cg. 1195/1. Cg 1995/2. Cg 1995/3. Bár a koronát 1892-ben bevezették, a mérlegekben még sokáig használták a korábbi osztrák értékű forint pénznemet. (1 o. é. frt = 2 K)

⁶⁵ Az 1905. üzletét az igazgatóság jelentése alapján csupa rossz jellemezte. A búza ára magas volt, a lisztre nem volt kereslet, az ausztriai vevők „a legmesszebb menő ellenállást fejtették ki a magyar liszt vásárlásának tekintetében”. 1904. november 10. és 1905. augusztus vége között a malmok közös egyezményvel korlátozták működésüket, további négy hét üzemszünetet kellett tartani a Hengermalomban a koptató átalakítása miatt, és ráadásul ősszel a gőzgép üzemzavarai is nehezítették a termelést. (Mihók-féle *Compass* 1906/07.) Sajnos Burchard Konrád nem fejtette ki bővebben, miben állt Rajner rossz üzletvezetése, de biztos, hogy az 1905. évi veszteségen felül további veszteséget eredményezett a 1906. májusi igazgatósági jelentés szerint. Vö. Mihók-féle *Compass* 1907/08.

⁶⁶ A Magyar Kereskedelmi Rt. Baross Gábor miniszter kezdeményezésére alakult 1890-ben az ország keleti és Fiumén át vezető kereskedelmének élénkítésére. 1904-től kezdve a Társaság „a banküzlet összes ágait is műveli.” (Mihók-féle *Compass* 1907/08.)

⁶⁷ BFL, VII. 2. e. Cg. 1195/1.

⁶⁸ „Auf meine Investition hat die Direction beschlossen das Geschäft ohne Abstempelung der Actien noch fortzuführen und vereinigte sich mit der Handels Actien Gesellschaft, dass ein General Director in die Direction gewählt wird. Ob ich dadurch Kálmán für Lange in seiner Stellung erhalten werde können ist leider sehr fraglich. Die Creditbank war kleinlich gegung wegen dem Wechsel unserer Bankverbindung dem Kálmán sofort sein allerdings stark überlasteter Layout zu kündigen u. hat die Ung. Hand. Ac G dasselbe wohl übernommen aber nur mit meiner Gutstehung wie oben gesagt.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) März, 1906 den 27t. (A szerző fordítása.)

Rajner helyzete feltehetően nem (csak) az új banki kapcsolat miatt vált kérdéssé. Amint azt szeptemberi levele is sugallja, távozásának oka sokkal inkább abban rejlett, hogy elvesztette apósa bizalmát. Március 27-én Burchard Konrád aláírt egy váltót Rajner Kálmán részére a banknak (a Kereskedelmi Rt.-nek) fedezetként, de „élete első váltója” (értsd: fedezeti váltója) annyira „nyomasztotta”, hogy március 31-én, négy nappal később kiváltotta azt a felesége hűgától kölcsön kapott részvényekért cserébe, amelyek magját bizonyára Fuchs Melánia apai öröksége képezte. Burchard Konrád csak 1910-ben tudta a tartozását teljesen visszafizetni és visszaadni sógornője részvényeit: „1906. 27-én alá kellett írnom életem első váltóját kaucióként Rajner Kálmán részére. 1906. 31-én. Rajner váltójának kényszerű aláírása olyannyira nyomasztott, hogy Melanie segítségét kértem. Ez a kedves jó testvér azonnal segített is, amikor részemre megfelelő mennyiségű részvényt kölcsönzött, hogy ezek deponálásával visszakaphassam a banktól a váltómat. Az Isten áldja érte! 1910-ben adóságaimat törlesztve visszaadhattam a hű Melanie-nak a részvényeket. Nem is tudja, milyen nagy segítségemre volt.”⁶⁹

A Hengermalom 1906. évi igazgatósági jelentéseiből fény derül a vállalat helyzetére is: „Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Magyar Kereskedelmi Rt.-től oly ritka előzékenységgel vállalatunk rendelkezésére bocsátott és az üzletvezetésnek általunk történt átvállalásakor forgalomba vett 2 250 000 K-nyi váltóhitelt teljesen törlesztettük, úgy hogy ez idő szerint hitelváltónk nincs többé forgalomban.”⁷⁰

A malom számláján keletkezett tetemes tartozás és a fedezeti váltó kényszerű aláírása áll a Burchard Konrád kalendáriumi bejegyzése által megörökített lelkiállapot hátterében, és ez magyarázza azt is, hogy Rajner Kálmán „nyomtalanul” tűnt el a malomból. Talán abban is szerepet játszott, hogy néhány évvel később a Burchard család életéből is távozott. Dóra elvált tőle,⁷¹ és még közös lányuk, Paula visszaemlékezéséből sem derül ki, mi lett Rajner Kálmán későbbi sorsa.⁷² Mintha minden kapcsolata megszakadt volna a Burchardokkal, holott 33 évig állt a malom szolgálatában, és 14 éven át vezette azt igazgatóként.

⁶⁹ „1906 den 27-t musste ich für Rajner Kálmán den ersten Wechsel in meinem Lebens als Caution unterschreiben. 1906 den 31. Durch die Notwendigkeit für Rajner Wechsel unterschreiben zu müssen, war ich so gedrückt dass ich mich der Melanie anvertraute. Diese liebe gute Schwester hat mir denn auch sofort geholfen als sie mir genügend Effecten geliehen hat um auf Grund deren Deponierung bei der Bank meine Wechsel zurückbekommen zu können. Gott segne sie dafür! 1910 war ich wieder soweit in meiner Schuld bei der Bank zurückgegangen, dass ich die Effecten der theuren Melanie wieder rückerstellen konnte. Sie hat keine Ahnung welch grossen Dienst sie mir erwiesen.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) März, 1906 den 27t; 1906 den 31. Gyakran előfordult, hogy egy adott évi bejegyzéshez későbbi évről is megjegyzést fűzött. (A szerző fordítása.)

⁷⁰ Mihók-féle *Compass* 1907/08.

⁷¹ Burchard Kálmán kalendáriumában egyetlen bejegyzés árulkodik Burchard Dóra és Rajner Kálmán megromlott házasságáról, de a szóhasználat előzményekre utal. („Rajner hat seine Gemeinheit [...] so weit getrieben ...”) Az itt olvasható veszekedés tárgya pénz (Dóra vagyona – „den Rest ihres Vermögens”) volt, Rajner pofonnal fenyegette meg Dórát, és végül „ajtot mutatott neki” („dass er die arme Dora mit Ohrfeigen bedrohte u. ihr schlieslich die Thüre wies!”). Dóra a szomszédban lakó unokatestvérénél, Glatz Erichéknél talált menedéket, majd néhány nap múlva gyermekeivel együtt Melánia nagynénjéhez költözött. Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) Januar, 1908 den 20tn.

⁷² A Pesti Kereskedelmi Akadémia 1907-ben megjelent emlékkönyvében Rajner Kálmán foglalkozásaként „magánzó” szerepel. (Szuppán Vilmos: *A budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857–1907. Emlékkönyv*. Budapest, 1907. A felső kereskedelmi iskolai tagozat sikerrel végzett tanulói, 360. sorszám.)

A Hengermalom helyzetét végül további két 1906-os, rendkívüli közgyűlés során orvosolta az igazgatóság és a közgyűlés. Május 24-re hívták össze az első rendkívüli közgyűlést, mivel az igazgatóság több tagja is távozott posztjáról – ekkor vette át Burchard Konrád az elnöki pozíciót, s egyben visszavette a vezérigazgatóit is.⁷³ Az új vezetőségnek óriási veszteséggel kellett szembenéznie: nemcsak a korábbi évek veszteségeit görgette maga előtt, benne a katasztrofális eredményű 1905-ös évvel, de „az üzletvezetésnek általunk történt átvállalása előtt keletkezett” veszteséggel is számolnia kellett (feltehetően ez volt Rajner Kálmán „szerencsétlen” működésének az eredménye) és rossz anyagi viszonyai miatt az 1893 óta érdekkörébe tartozó Váci Hengermalom Rt.-vel is fel kellett bontani az összeköttetést. A veszteség meghaladta a társaság alaptőkéjének összegét, az 1 600 000 K-t.⁷⁴ A következő, szeptember 22-én tartott rendkívüli közgyűlésen a részvényesek a hiány fedezésére érdekében megszavazták a részvénytőke leszállítását 600 000 K-ra – vagyis az eredetileg 400 firt (= 800 K) névértékű részvényeket 300 K-ra bélyegezték le –, és egyidejűleg 3000 db új, 300 K névértékű részvény kibocsátásával 1 500 000 K-ra emelték azt. Az év üzleti eredményeivel együtt végül 48 681 K 41 f veszteséggel zárták 1906-ot. Az összeomlás elhárításában komoly szerepet játszó Kereskedelmi Rt. persze jóval pozitívabban értékelhette az évet: „Itt említjük meg, hogy az elmúlt év elején a Pesti Hengermalom Társasággal megállapodásra léptünk e vállalat bankműveleteinek ellátására nézve. E megállapodás kapcsán a nevezett malomnak nagyobb összegű hitelt nyújtottunk, mely hitel az év folyamán teljes lebonyolítást nyert. A nehéz viszonyok között teljesített eme szolgálatunk alapján meglepéssel jelenthetjük, hogy e legelső és legrégebb hazai malomvállalat állandó ügyfeleink sorába lépett. A Hengermalommal való összeköttetésből folyólag bankári szereppel közreműködtünk az eddig nevezett malomtársaság tulajdonát képező vácsi hengermalom 500 000 K alaptőkéjű önálló részvénytársasággá alakításában. A Váci Hengermalom Rt. eddigi működése megfelel a várakozásoknak.”⁷⁵

Az új részvények lejegyzéséről nem maradt fenn részvénykönyv – és az 1907-es, 1908-as közgyűlési jegyzőkönyv sem található a Cégbíróság és a Hengermalom iratai között –, de a Kereskedelmi Rt. fent idézett jelentéséből kiolvasható, hogy nem a bank jegyezte le azokat. Mivel sem az igazgatóságban, sem az 1909-től újra fellelhető közgyűlési részvényletelek listáján nem szerepel idegen, Hengermalom kívüli szereplő, nagyon valószínű, hogy a Burchard–Fuchs család tagjai kerültek az új részvények tulajdonjogába, főleg mivel korábban is nekik volt nagyobb mennyiségű részvénybirtokuk, s az új részvények kibocsátásakor a régi részvényesek elővételi joggal rendelkeztek.

Rajner Kálmán eltűnése után Burchard Konrád fiai már nem csak részvényesként voltak jelen a Hengermalomban. 1907-től Burchard-Bélaváry Rezsőt beválasztották az igazgatóságba, 1910-től pedig a Társaság alelnöke lett.⁷⁶ Burchard-Bélaváry Andor 1909-ben

⁷³ „[D]ie Direction der P. Walzmühle hat dem Rajner Kálmán gekündigt u. musste ich, um zu retten was noch zu retten ist, die Obersteleitung der Mühle wieder auf mich nehmen.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) April 1906 den. 14.

⁷⁴ 1905. évről áthozott veszteség: 755 307 K 57 f. „Ehhez járultak mint újabb veszteségek a 1905. évben vállalt üzleti kötelezettségek lebonyolításából, még az üzletvezetésnek általunk történt átvállalása előtt keletkezett több mint 300 000 K veszteség, továbbá a most előterjesztett Nyereség-Veszteség számlán felsorolt 337 521 K 71 f-re rugó tehertételek és végül a Váci Hengermalom Rt.-vel fennállott összeköttetés végleges felbontásából származott 274 596 K 47 f veszteség.” Mihók-féle *Compass* 1907/08.

⁷⁵ Magyar Kereskedelmi Rt. igazgatósági jelentése az 1906. üzletévről. Mihók-féle *Compass* 1907/08.

⁷⁶ BFL, VII. 2. e. Cg 1195/1. Burchard Rezső a jogi egyetem elvégzése után a belügyminisztériumba került, Fejér vármegye főispánjának, gr. Széchenyi Viktornak lett segédtitkára 1897-ben, s ezt

a Hengermalom tisztviselőjeként cégvezetői jogosultságot szerzett, 1915-ben pedig (vezér)-igazgatói kinevezést kapott, emellett az igazgatóságnak is tagja lett.⁷⁷ Rezsőnek láthatóan a stratégiai vezetésben szánt szerepet édesapja, Andornak pedig a hivatali ranglétra végigjárását, az operatív vezetés betöltését szánta. A tágabb család is szerephez jutott a Hengermalom vezetésében. Az igazgatóság tagja lett 1906-tól Burchard Rezső apósa, dr. Török Béla ügyvéd, 1910-től pedig Fuchs Augusztina nővérének fia, Glatz Erich, szintén ügyvéd. Felügyelő bizottsági taggá választott a közgyűlés egy másik unokaöccsöt, de Châtel Vilmost és póttaggá egy harmadikat, Schulek Alfrédot. (Lásd 3. melléklet.) Az 1914-es közgyűlésen letételre került 5000 részvényből 3750 db tartozott családtagokhoz, csak ez a letett részvénytömeg – amit 1909-ben 2,4 millió K-ra emeltek – közel 47%-át jelentette. (Lásd 4. melléklet.)⁷⁸ Az 1890-es években elinduló jelenséget, a Burchard-Fuchs család hengermalombeli tulajdonosi és hatalmi pozícióinak erősödését tehát az 1905–1906-os válságos évek nem törtek meg. Kérdés persze, mi lett volna, ha Rajner Kálmán továbbra is részt vesz a vezetésben, vajon akkor is a Hengermalom kötelékébe lépett volna-e Burchard Rezső és Andor. Mivel a család bevonásának tendenciája folyamatosan jelen volt Burchard Konrád vezetői pályafutása során, megkockáztatható az igenlő válasz. Számos gazdasági, politikai és közéleti szerepe közül minden bizonnyal a Hengermalom volt a legkedvesebb Burchard Konrád számára, s ennek átörökítésében látta legfontosabb feladatát. Nem rajta múlt, hogy nem az ő akarata érvényesült.

A fiúk akarata és öröksége

Az 1906-os válság után néhány évvel újabb kihívás előtt állt a Társaság. A Hengermalom épületét, amely 1839-ben még Pest szélén épült fel, az 1900-as évekre körbenőtte a város, így kénytelenek voltak kiköltöztetni a malmot. Az új, budai – lágymányosi – malomtelep építésére már az 1907. augusztus 26-i rendkívüli közgyűlés megadta a felhatalmazást az igazgatóságnak. Az építési költségek előteremtésére az 1909. december 9-i rendkívüli közgyűlésen felemelték az alaptőkét 900 000 K-val, 2 400 000 K-ra. A régi részvényeseknek minden 5 db részvény után 3 db új részvényre volt elővásárlási joguk.⁷⁹

Burchard Konrád kalendáriuma elárulja, hogy az új részvények jellemzően a családtagokhoz kerültek: „A családtagok az új részvények átvételével segítettek megmenteni a Hengermalmot a hanyatlástól (bukástól).”⁸⁰ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) iratanyagában fennmaradt Burchard Konrád – Lánzy Leó közti levelezés viszont azt is felfedi, hogy az új részvényeket Burchard a PMKB-nak ajánlotta fel megvételre. A Burchard család abban segített volna, hogy a részvényeket felvásárolja, s ezzel az elnök rendelkezésére bocsássa, aki egy jó fél éves levelezés eredményeként decemberre igyekezett előkészí-

a tisztséget 1908-ig töltötte be Székesfehérváron. 1908-tól újra a fővárosban élt, s még tíz évig állt a belügyminisztérium szolgálatában, 1918-ban miniszteri tanácsosként ment nyugdíjba. Eközben már aktívan részt vett a Hengermalom irányításában is. *Tiszti Cím- és Névtárak*, Burchard-Béla-váry Erzsébet visszaemlékezése. (A család tulajdonában.)

⁷⁷ BFL, VII. 2. e. Cg 1195/3. Burchard Andor jogi végzettsége ellenére nem vállalt közhivatalt. 26 évesen a Hengermalom gyakornokaként kezdte pályafutását. Édesapja kalendáriumában nagy örömeinek adott hangot az esemény kapcsán. Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) Október, 1906. den 15t.

⁷⁸ Mihók-féle *Compassok* vonatkozó kötetei; BFL, VII. 2. e. 1195/3.

⁷⁹ BFL, VII. 2. e. Cg 1195/3.

⁸⁰ „Die Familien Mitglieder die mir durch Übernehmen neuer Actien geholfen haben die Walzmühle vor dem Untergang zu retten.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.)

teni azok sikeres eladását. A megkötött megállapodás aláírt példánya nem maradt fenn, talán mert soha nem is készült el, de egy Burchard Konrád részéről véglegesnek szánt novemberi feljegyzés igen, amely a februári eredeti javaslatokhoz képest több ponton mutatott változásokat, tehát tárgyalások eredményeit hordozta. A novemberi feljegyzésben Burchard Konrád 2650 db 300 K névértékű Hengermalom részvény átvételét ajánlotta 470 K-ás áron. Saját részére közbenjárási díjként részvényenként 30 K-t kért – ez az összeg a februári eredeti javaslat 60%-ára csökkent novemberre –, és kikötötte a frissen megalakult tisztviselői nyugdíjpénztár működésének biztosítását is. Cserébe kész volt a Bank képviselőit „bevásztatni” a Hengermalom igazgatóságába, leplezetlen példát adva ezzel az *interlocking directorates*⁸¹ magyarországi működésére.⁸² Bármennyire is kompromisszumkésznek mutatták Burchard Konrádot ezek a levelek, az elnöki pozíciójához ragaszkodott. Ekkor írta le a már korábban idézet mondatot: „nem kívánok a malomiparban másodrangú szerepet játszani.” És bármennyire is szüksége volt a megállapodásra, a Hengermalom jövőjében továbbra is hitt: „[a] malomban eszközölt reconstrukcio oly előnyöket nyújt, hogy teljes üzem mellett az három éven belül annyival is inkább kifizeti magát...”⁸³

Az 1909-es alaptőkeemelés után ugyan megjelentek új részvényesek a következő közgyűléseken, de az igazgatóságban nem történt számottevő átrendeződés. Mind a vezetés, mind a részvények tulajdonlása továbbra is a Burchard–Fuchs család irányító szerepéről vallott. A PMKB-val 1909-ben megkezdett tárgyalássorozat végleges és egyértelmű befejezéséhez jó hét év múlva ért el.

Az új malom felszerelése sok anyagi forrást felemészthetett, talán családiakat is. 1914-ben Burchard Konrád azt jegyezte fel kalendáriumába, először fordul elő, hogy anyagi okokból egyedül utazik Karlsbadba.⁸⁴ A malomrekonstrukció és az új malom felszerelésének megtérülési idejét talán túl hosszúnak ítélték a Burchard fiúk, pedig a Hengermalom – 1913 kivételével – állandó 6%-os osztalékot fizetett 1907 után. Burchard Konrád csak gyermekei kívánságának engedett, amikor beleegyezett, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörébe tartozó Első Budapesti Gőzmalom Rt.-vel tárgyalásokat kezdjenek a Hengermalom „csatlakozásáról”. 1916. február 9-én Burchard Konrád lakásán tárgyalták meg a részleteket a három cég képviselői: a Hengermalom részéről Burchard Konrád, Rezső és Andor, a Kereskedelmi Bank oldaláról Láczy Leó elnök és Fellner Henrik alelnök, az Első Budapesti részéről pedig úgyszintén Láczy, Fellner, valamint Langfelder Ede vezérigazgató volt jelen. Az 1925-ig szóló és öt évente hosszabbítandó egyezség szerint a Hengermalom részvénytöbbségét, összesen 4040 db részvényt képviselő három Burchard kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy részvényeit 4:1 arányban becseréli első budapesti részvényekre, azokat tulajdonában tartja, és rendszeres közgyűlési megjelenésével támogatja az Első Budapesti igazgatóságának terveit. A többi részvényes egyébként választhatott, vagy becseréli hengermalom részvényeit, s 4 részvényért kap 1 első budapestit, vagy

⁸¹ Az interlocking directorates a bank és iparvállalat közötti pozicionális összefonódás jelenségét írja le. A jelenség vizsgálatára például: Tomka Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank–ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913*. Debrecen, 1999. különösen 130–144.

⁸² „...a lemondott igazgatósági tagok helyére az e célból egybehívandó rendkívüli közgyűlésen az Önök részéről nekem rendelkezésre bocsátott részvények alapján azokat az urakat fogom megválasztani, akiket Önök egy nappal a közgyűlés előtt megneveznek.” Burchard Konrád levélpapírján írt, de aláírással el nem látott, 1909. november 2-i keltezésű levél a PMKB-nak címezve. MOL, Z 40. PMKB projektumok, 52. cs. 957. t.

⁸³ MOL, Z 40. PMKB projektumok, 52. cs. 957. t. Burchard Konrád levele Láczy Leónak 1909. október 22-én.

⁸⁴ Burchard Kálmán évfordulós naptára. (A család tulajdonában.) Juli, 1914 den 2tn.

eladja részvényeit az Első Budapestinek darabonként 400 K-ért. A megállapodás értelmében a részvéncsere fejében megmaradt a Pesti Hengermalom önálló részvénytársaságként, az eddigi igazgatóság és felügyelő bizottság, valamint Burchard Konrád elnök és Burchard Rezső alelnök irányítása alatt. Az Első Budapesti négy igazgatósági tagot és két felügyelő bizottsági tagot delegálhatott a Hengermalomba, Burchard Konrád pedig igazgatósági tagja és alelnöke lett az Első Budapestinek. A jegyzőkönyv külön rendelkezett arra az esetre, ha Burchard Konrád többé nem tudná ellátni a Hengermalom vezetését, ebben az esetben Rezső fia vehette át e feladatkört évi 10 000 K díjazás fejében, s ő ülhetett be az Első Budapesti igazgatóságába is, de ott az alelnöki poszt nem járt neki. A megállapodás mindenképpen kedvező, ha azt nézzük, hogy az Első Budapesti részvényeinek névértéke 500 K volt, árfolyama pedig 1916 februárjában 1860 K, s az 1910-es években 14 és 20% közötti osztalékot fizetett évente. A hengermalom részvények árfolyama viszont 300 K-ás névértékük mellett 1910 és 1914 között 305 és 393 K között mozgott, s a malom az említett 6%-os osztalékot fizette 1910 után. Jó befektetés volt tehát 4 hengermalom részvényért 1 első budapestit cserélni, vagy akár részvényenként 400 K-ért eladni azokat. Burchard Konrád is osztotta e véleményt, mégis így ír a tranzakcióról: „A malom független vezetése megmarad ugyan, de akkor is az EOP [Első Budapesti Gőzmalom Rt.] alárendeltje lesz, ami az én helyzetemet is aláveti, nagy áldozat ez, amit a gyermekeimért hozok meg. Az egész tranzakció az ő kívánságuk volt.”⁸⁵

Feltehetően nem is jött volna létre a megállapodás, ha Burchard Konrád egészséges lett volna. Halotti anyakönyvből azonban kiderül, hogy 1916. július 2-án vastagbélrákban halt meg, vagyis februárban, amikor a titkos, majd hivatalos megállapodás papírra került, már minden bizonnyal beteg volt.⁸⁶ Betegen, fiai kívánságának engedve adta be a derekát, és fogadta el végül azt a bizonyos „másodlagos szerepet”. Ami a fiúk szemében csupán befektetés volt, az az apa számára élete munkáját jelentette.

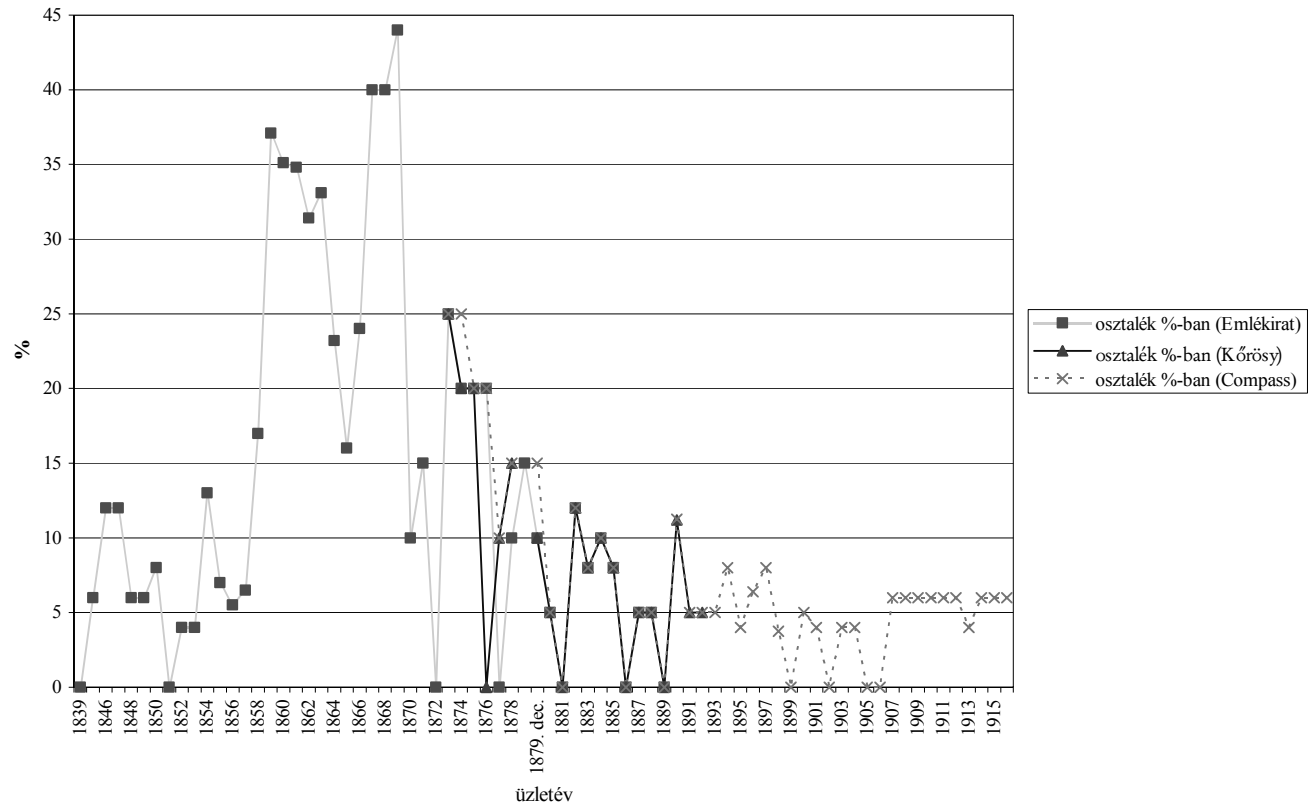
A Hengermalom 1926-ban végleg beolvadt az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-be, a Burchardokkal kötött megállapodást 1930-ban bontották fel, mivel az a teljes fúzióval jelentőségét veszítette, Burchard Rezső igazgatósági tag maradt az Első Budapesti Gőzmalom Rt.-ben.

Burchard-Bélaváry Rezső és Andor a magyar közgazdasági élet tekintélyes szereplőinek számítottak a két világháború közötti Magyarországon. Apai örökségük volt nemesi rangjuk, Bélaváry családnevük és az a jó néhány részvény, ami Burchard Konrád cselekvő hagyatékának (1 569 302 K) 87%-át tette ki. E részvények adták későbbi gazdasági pozícióik alapját. Burchard Konrád gazdasági, politikai és közéleti szerepeit továbbvitték a fiúk. Burchard Rezső igazgatósági tagja volt a Royal Nagyszálló Rt.-nek, a Siófok Balatonfürdő Rt.-nek, a Vígszínház Rt.-nek, az újjáalakult Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének, felügyelő bizottsági tagja az Első Magyar Általános Biztosítónak. Burchard Andor pedig például a Heraldikai Társaságban és a Vörös-Keresztben vette át apja korábbi pozícióját. Burchard Konrád a Hengermalmot szánta családjá hagyatékának, de végül a fiai révén társadalmi és gazdasági szerepeiben élt tovább.

⁸⁵ „Die Mühle wird wohl selbständig geleitet ist aber doch der EOP. untergeordnet was meine Stellung wesentlich herabsetzt es dann auch ein grosses Opfer das ich meinen Kindern bringe. Das ganze Tranzaktion war ihr Wunsch.” Burchard Kálmán évfordulós naptára. Február, 1916. 9t. (A család tulajdonában.)

⁸⁶ BFL, XXXIII. 1/a. II. kerületi anyakönyvek. A 463. 1916. Halotti anyakönyvek.

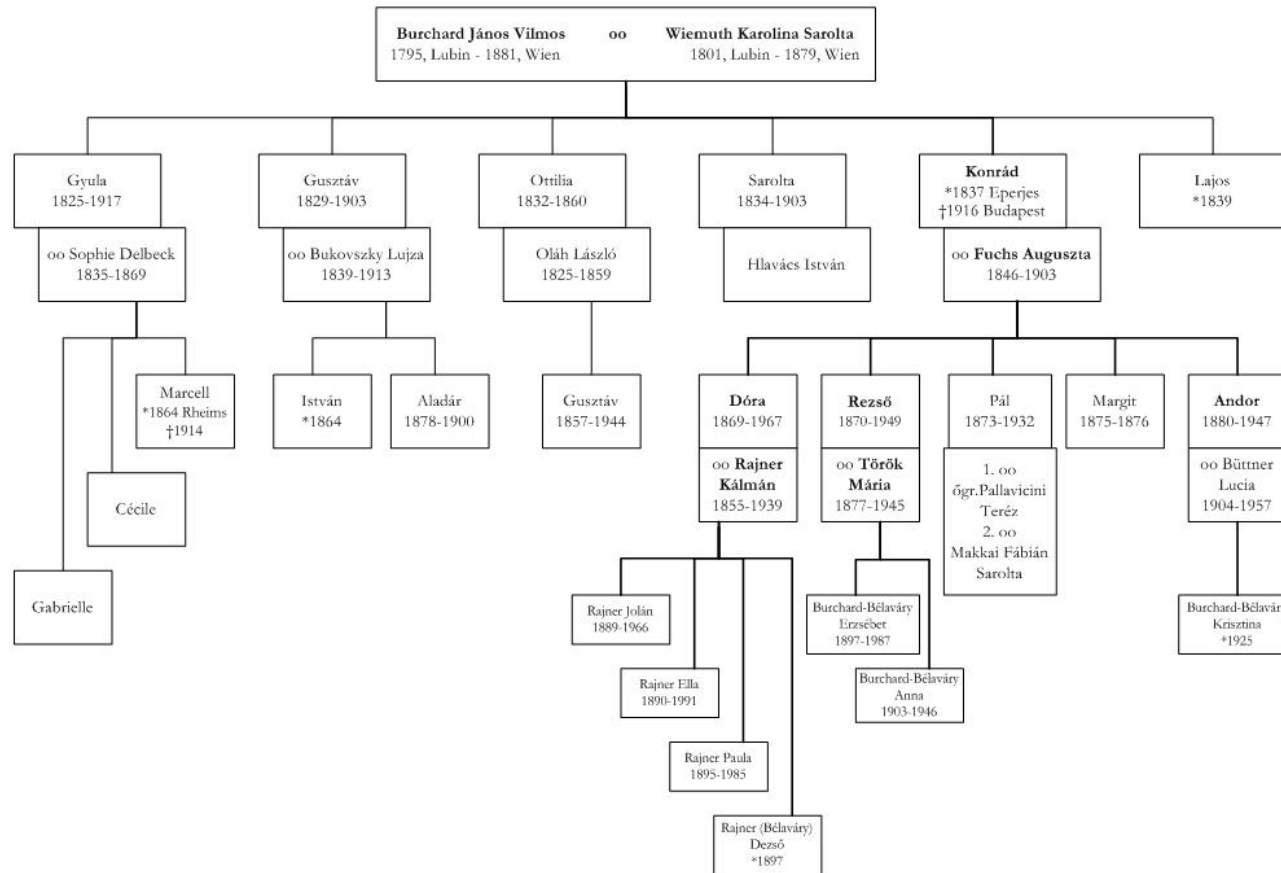
1. melléklet
Osztalékfizetés a Hengermalomban

Források: *Emlékirat* (osztalékadatok 1845–1889 közöttől); Kőrösy József: *Die Finanzielle Ergebnisse der Actiengesellschaften (1874–1898)*. Berlin, 1901.; Mihók-féle Compass 1874-től.

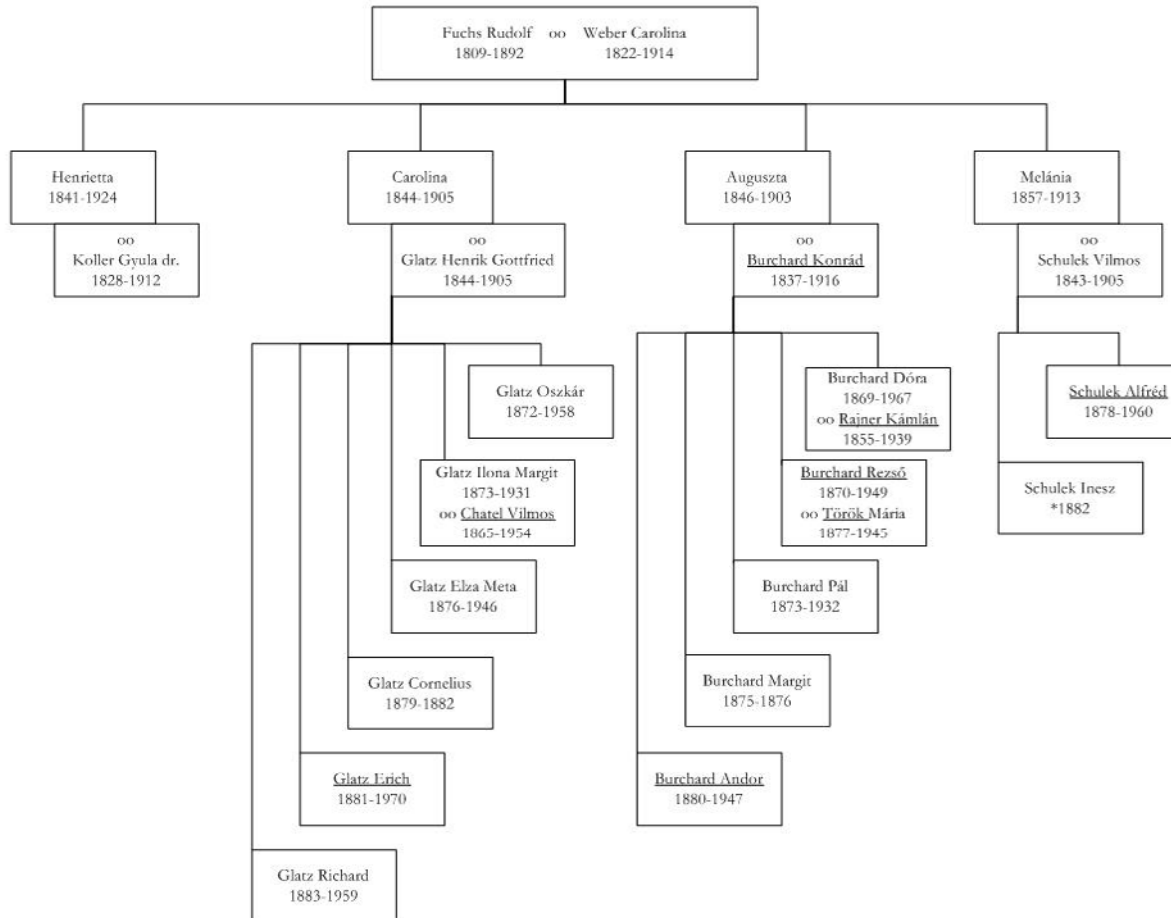
A Burchard család

2. melléklet

A Fuchs család

3. melléklet

4. melléklet

A FUCHS–BURCHARD CSALÁD ROKONI KÖRE A HENGERMALOM RÉSZVÉNYESEI KÖZÖTT
a közgyűléseken és rendkívüli közgyűléseken (rk.) letett részvények száma

	1867	1877	1878	1879	1880	1881	1895	1895 rk.	1896	1897	1898
Burchard-Bélaváry Andor											
Burchard-Bélaváry Gusztáv							<i>kép- viselve</i>	<i>kép- viselve</i>		6	
Burchard-Bélaváry Konrád		5	5	41	15	12	299	299	150	150	150
Burchard-Bélaváry Rezső							3	3		132	150
Chatel Vilmos											
Fuchs Rudolf	30	30	30	175	30	30					
Glatz Erich											
Glatz Frigyes							<i>kép- viselve</i>	<i>kép- viselve</i>			
Glatz György							7	7	7	7	30
Glatz Henrik							27				60
Glatz Richard											
Koller Gyula dr.							37	37			72
Rajner Kálmán							239	239	150	148	150
Schulek Alfréd dr.											
Schulek Géza							3	3	3	3	3

	1899	1900	1901	1902	1903	1909 rk.	1910	1911	1912	1913	1914
Burchard-Bélaváry Andor						250	250	250	500	500	500
Burchard-Bélaváry Gusztáv											
Burchard-Bélaváry Konrád	150	150	150	150	150	250	250	250	500	500	500
Burchard-Bélaváry Rezső		150		150	150	250	250	250	500	500	500
Chatel Vilmos								250	500	400	500
Glatz Erich						250	250		500	500	500
Glatz Frigyes			36								
Glatz György	30	30	30	36	36						
Glatz Henrik	30										
Glatz Richard										250	250
Koller Gyula dr.	15	98	93	93	100						
Rajner Kálmán	150	150	150	150	150						
Schulek Alfréd dr.						250		250	500	500	500
Schulek Géza		45		45	45						
Török Béla dr.						250	250	250		500	500

Forrás: BFL, VII. 2.e. Cg. 1195. Hengermalom Rt. közgyűlési jegyzőkönyvei

alaptőke: 1867-től 1 000 000 o.é.frt. = 2000 db à 500 frt; 1890-től: 800 000 o.é.frt = 1989 db à 400 frt. + 110 db à 40 frt.;
1906-től: 1 500 000 K = 4989 db à 300 K + 110 db à 30 K; 1909-től: 2 400 000 K = 7993 db à 300 K + 70 db à 30 K;

[1 o. é.ft. = 2 K]

JUDIT KLEMENT

*The Business Strategy of Fathers and Sons:
A Hungarian Family in the 19th and 20th Centuries*

In the second half of the 19th century the flour milling industry was the most important sector in Hungarian economy, Hungarian milling products, owing to their excellent quality, had a good market position in Europe and all over the world. The biggest steam-driven flour mills were built in Budapest, the Pesti Hengermalom Társaság, established in 1838, being the first one. In the last third of the century, the story of Hengermalom became closely intertwined with the story of a family and the head of it, Konrád Burchard-Bélaváry.

Konrád Burchard joined the company in the early 1860s. He moved up the official hierarchy from senior servant, through manager, member of the board of directors, vice-president, to president and chief executive officer. Besides his often-mentioned diligence, his wealthy and influential father-in-law paved the way for his career. Burchard's ascending positions in the company were followed by rising stockholdings, till he became the one-person manager by the beginning of the 20th century. He grew into an important person in the Hungarian milling industry as well as in economic and public life owing to his different positions in other companies and societies.

He made an effort to initiate his family into the leader- and ownership of Hengermalom. His son-in-law, later his younger son became chief executive officer, his elder son was a member of the board of directors, later vice-president and his nephews members of the supervisory board. Konrád Burchard definitely intended to make Hengermalom a patrimony for his sons. The strategy of the sons, however, was different. When Hengermalom was forced to make bigger investments and the mill – as well as the milling industry in general – began to decline in the 1910s, the sons persuaded the father to join a bigger mill-company in 1916. Konrád Burchard died the same year.

The company totally merged into the Első Budapesti Gőzmalom Rt. in the 1920s, but the economic and social prestige built by Konrád Burchard-Bélaváry lived on in his sons' economic and social positions.